

VITA

A mohácsi csata (1526) értelmezése Brodarics István kancellár leghitelesebb történetének új fordítása kapcsán – Válasz Kasza Péter kritikai észrevételeire* *A Magyar Könyvszemle* 2019. évi 1. számának Figyelő rovatában¹ Kasza Péter irodalomtörténész neolatinista – állítása szerint – „szigorú és méltányos kritikai vizsgálat”² alá vonta a 2018-ban, Illik Péter szerzőtársammal közösen publikált kötetünket,³ főként annak egyik fejezetét, amely Brodarics István kancellár mohácsi csatáról szóló visszaemlékezését tárgyalta.⁴ Kasza Péter a recenziója elején amellelt érvelt, hogy az általam közölt szöveg nem más, mint „Kulcsár Péter 1977-ből származó fordításának néhány helyen megvariált utánközlése”.⁵ A kritikára adott válaszomat – Kasza Péteren kívül – elsősorban a tisztelt Olvasóknak szánom, mert szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy az elbaga-tellizált fordítási korrekciók milyen horderejű változásokat jelenthetnek az 1526. évi mohácsi csatáról kialakult ismereteinkben. Nem értek egyet Kasza azon értelmezésével, hogy a filológia „egzakt szabályok szerint működő tudomány”.⁶ Kasza Péter egzaktnak véli a filológia tudományát és a (latinról magyarra történő) fordítást, amelynek öszerinte valamiféle köbevesett és lefektetett szabályai vannak, mint a természettudományoknak. A kritikus tehát a filológiát nem tartja értelmező tudománynak. Így kivonja a pszichológia és a fordításelmélet összes, egyébiránt ismert megállapítása alól.⁷

* Mielőtt belekezdének a reflexiómba, szeretnék köszönetet mondani a *Magyar Könyvszemle* főszerkesztőjének és a folyóirat szerkesztőbizottságának, amiért lehetőséget biztosítottak a válaszadásra.

¹ KASZA Péter, „*Parturiunt montes, nascetur ridiculus mus.*” *Kritikai észrevételek Botlik Richárd Előszó egy elveszettnek hitt szövegváltozat magyar nyelvű kiadásához* című írásához = *Magyar Könyvszemle*, 135(2019), 95–116.

² KASZA 2019, i. m. 95.

³ BOTLIK Richárd, ILLIK Péter, *A mohácsi csata (1526) másképpen, A nagy temető?* Bp., Unicus Műhely, 2018.

⁴ BOTLIK Richárd, *Brodarics István magyar kancellár és szerémi püspök leghitelesebb története a magyaroknak a törökökkel Mohácsnál vívott ütközetéről*. Előszó egy elveszettnek hitt szövegváltozat magyar nyelvű kiadásához = BOTLIK, ILLIK 2018, i. m. 23–33; a történet fordítása: BRODARICS 2018, i. m. 35–70.

⁵ KASZA 2019, i. m. 96.

⁶ KASZA 2019, i. m. 97.

⁷ Bár – érdekes módon – a kritikai megjegyzései során egy alkalommal maga Kasza Péter is elismerte, hogy „a fordítás nem matek”. KASZA 2019, i. m. 107.

Az ismert, de figyelmen kívül hagyott kézirat nyomtatott verziójának fordításáról

Kasza Péter látványos, több oldalon át tartó nyomozással kezdte a recenzióját, hogy kiderítse, vajon miből készült Brodarics István visszaemlékezésének fordítása, mert a kritikus szerint nem található a legújabb kiadás pontos könyvészeti adata.⁸ Rögevst két kérdés merült fel bennem: Kasza vajon mire alapozta azt az érvelését, hogy a fordítás a legtöbb helyen „rosszabb”, ha – látszólag – azt sem tudta egészen bizonyosan eldönteni, hogy Brodarics művének melyik latin verziója a közlés? Ha pedig bizonyosan tudta, akkor mégis megtalálhatta a könyvészeti adatokat a dolgozat hivatkozásában; így viszont az nem világos, hogy a kritikájában miért volt szükség a felhasználni, állítása szerint „rejtélyes szöveg” kinyomozására?⁹ A fordítás alapját képező latin szöveg kapcsán nem kívánom megismételni önmagam, így most csak a legszükségesebb adatok közlésére szorítok. A bevezető tanulmányban – részletesen – kifejtettem az álláspontomat Brodarics István visszaemlékezésének örökségével kapcsolatban, és egyszer sem állítottam olyasmit, hogy megtaláltam a kancellár eredeti kéziratát, ami nyilván valóban szenzációs lenne. Ezért is írtam, hogy a „kötetben közölt fordítás csupán egy vetülete és újraértelmezése Brodarics művének, azaz fordítás és egyben szűkszerűen értelmezés is. Továbbiakban valami szerencsés, előre nem látható körülmény folytán még előkerülhet – ebben a fordító nagyon is reménykedik – egy olyan kézirat, vagy egy még korábbi nyomtatásban megjelent szövegverzió, ami a fordításomat a jövőben felülírhatja, vagy akár semmissé teheti. Sic fiat!”¹⁰ Talán ezért üdvösebb lett volna, ha Kasza Péter kritikus cikke megírása előtt alaposan átolvassa a bevezető tanulmányt, ahol azt is leírtam, hogy Brodarics „eddig fordításainak alapja a nyomtatott ág volt, mégpedig Zsámboky közismert, 1568-ban megjelent verziója, ami a bázeli Bonfini-kiadás egyik függelékét alkotta. Ebből a változattól dolgozott tehát Szentpétery, Kardos és Kulcsár is. Véleményem szerint a kéziratos hagyományon alapuló másik ág [...] kiadása sokkal izgalmasabb, mivel ez már 1553-ra egész biztosan elkészült, tehát Zsámboky verziójánál minimum 15 évvel korábbi anyagról van szó.

Másrészt tartalmaz olyan részeket is, amelyek még Brodarics eredeti kéziratában szerepelhettek, de végül nem kerültek bele a nyomdai kiadásba. [...] Zsámboky verziója mindkettőt elhagyta, hiszen ő a nyomtatott ágból dolgozott, és valószínűleg nem is ismerhette az eredeti kéziratot.”¹¹ Kasza Péter pontosan tudja azt, hogy a Górski-fájlokat¹² összesítő Acta Tomiciana dokumentumgyűjtemény Zsámboky kiadása előtt keletkezett másolatokat tartalmaz, és a lengyelországi könyvtárakban elszórt (időközben, a történelem viharában részben már megsemmisült) Górski-féle Brodarics-másolatok – a Kasza által elvárt hegyekhez képest, ha csak egy „egérnyit” is, de – eltérnek a legutóbbi Kulcsár-fordítástól. Eredeti kézirat híján egyikünk sem – még Kasza Péter sem – lehet bizonyos abban, hogy Zsámboky közlése hiteles és szövegű volt 1568-ban (mivel ez a közlés eleve hiányos). Kézirat nélkül ugyanis lehetetlen biztosan állítani, hogy Zsámboky 1568-os közlése hitelesebb, mint az 1550-es évek második felében elkészült Górski-másolatok, hiszen nincs összehasonlítási alap. Akkor pedig miért ne használhatnánk egy, a Zsámbokynál korábban kiadott anya-

⁸ KASZA 2019, i. m. 99.

⁹ KASZA 2019, i. m. 98.

¹⁰ BOTLIK 2018, i. m. 25.

¹¹ BOTLIK 2018, i. m. 26.

¹² Biblioteka Jagiellońska, Jagiellonian Collection, Kraków, Ms. 6550., 257–279 ff. *Biblioteka Książąt Czartoryskich*, Kraków Ms. 262. pp. 320–364. I would like to say grateful thanks to Dr. Patryk Sapała, who generously provided me with both sources of the important facsimile. SAPAŁA, Patryk, *The Górski Archive (Teki Górskiego) at the National Library of Poland: A Collection of Letters and Official Documents Pertaining to the Reign of King Sigismund I Jagiellon = Polish Libraries*, 7(2019), 6–59.

got? Mitől lesznek ezek a Zsámbokynál korábban közölt Górski-másolatok hiteltelenebbek és megbízhatatlanabbak Kasza Péter számára, aki szerint „nemcsak nem újdonság, de filológiaiilag sem releváns” az, amit közöltem?¹³

Tovább megyek. Ha Kasza állítása szerint „Kulcsár Péter figyelembe vette a lengyel levéltári anyag alapján 1860-ban kiadott Acta Tomicianát is, és az abban levő teljesebb, a Praefatiót is tartalmazó szövegváltozatot”,¹⁴ akkor Kaszának arra is magyarázatot kellene adnia, hogy Kulcsár – ha valóban látta az összes érintett lengyel levéltári anyagot – vajon miért fordította például az oszmán sereg meghatározásakor a katonák létszámát 60 ezer főnek, mikor ez az összes Górski-másolatban, és az Acta Tomicianában is 70 ezer? Mint azt közösen írott kötetünkben Illik Péter szerzőtársam megállapította, a 19. században – még a középiskolai tankönyvekben is – a helyes számadat szerepelt, de a jelenkor tudósának ez talán nem számít.¹⁵ Lehet, hogy ez a 10 ezer fős különbség jelentéktelen a visszaemlékezést irodalmi aspektusból tárgyaló tudós(ok)nak, és „egérnyi” apróság volt Kulcsár Péternek, mint ahogy – a közölt kritika szerint – Kasza Péternek is az, én azonban remélem, hogy egy történész, hadtörténész kutató számára kincset érő adat. Ezután pedig teljesen lényegtelen, hogy az irodalomtörténész kritikus értelmezésében, amit találtam, „nemcsak nem újdonság, de filológiaiilag sem releváns”,¹⁶ mivel egyrészt a megjelent fordítás nem filológiai igényű publikáció volt (ez bárki számára feltűnhetett, aki fellapozta a kritika alá vont kötetet), másrészt újdonságát éppen az adta, hogy nem irodalmi szöveggként interpretáltam a visszaemlékezést, és a Kulcsár által használt Zsámboky-változatnál korábban közölt verzióból fordítottam.

Kasza Péter szerint „a gondosan titkolt új szöveg jó eséllyel egy olyan változatot jelent, mely tehát közel 160 éve ismert a kutatás számára”.¹⁷ Kérdésem: miért problematikus, ha valaki publikál egy olyan fordítást (és egyben értelmezést), amely csak egy szűk kutató elit számára ismert latin nyelven? Megkockáztatom az állítást, hogy nemcsak a mohácsi csata iránt érdeklődő olvasók, de még a (had)történész kollégák közül sem mindenki ismerhette a szövegverziók okozta eltérések mibenlétét, és a „160 éve ismert” szöveg jelentőségét. Főleg akkor, ha sajnos még a korszak szakértője, Kasza Péter sem tudja, hogy pontosan miről írta a kritikáját, mivel nem is az általa sokat emlegetett Acta Tomiciana 1860. évi kiadását használtam. A kritikus az alábbiakat írta recenziójában: „Botlik könyvészeti adatokat nem ad meg a műről. Még gyanúsabb azonban, hogy saját maga sem hasznosítja felfedezését, és latin idézeteit a Historia 1860-ban, az Acta Tomicianana VIII. kötetében megjelent szövegére alapozza”.¹⁸ „...Minden jel szerint a Botlik Richárd által nagy csinnadrattával, soha nem látott új verzióként beharangozott müncheni nyomtatvány nem más, mint az Acta Tomicianana 1860-ban kiadott szövege”.¹⁹ A könyvészeti adat megtalálható a kritizált kötet 23. oldalának első lábjegyzetében.²⁰ Ha tehát Kasza vette volna a fáradságot, a dolgozatom legelső lábjegyzetében rögtön megláthatta volna, hogy én valóban az Acta Tomicianana VIII. kötetéből fordítottam Brodaries művét, de nem az általa sokszor említett 1860-as, hanem az 1859-es kiadásból.²¹ Az Acta VIII. kötetének ugyanis – azt gondoltam, hogy ez nem szorol bővebb

¹³ KASZA 2019, i. m. 97.

¹⁴ *Uo.*

¹⁵ ILLIK, Péter, *Tanulj tinó, avagy a mohácsi csata a hazai tankönyvekben* = BOTLIK, ILLIK 2018, i. m. 231.

¹⁶ KASZA 2019, i. m. 97.

¹⁷ KASZA 2019, i. m. 101.

¹⁸ KASZA 2019, i. m. 98.

¹⁹ KASZA 2019, i. m. 101.

²⁰ BOTLIK 2018, i. m. 23. 1. lj.

²¹ *Acta Tomicianana, Tomus Epistolarum, legationum, responsorum, actionum et rerum Gestarum, Serenissimi Principis Sigismundi Primi, regis Poloniae et magni ducis Lithuaniae*, Per Stanis-

magyarázatra – több kiadása is létezik, a lengyel- és magyarországi könyvtárak általában az 1860-as verziót őrzik, de a VIII. kötetnek 1857 és 1860 között számtalan kiadott változata van, sőt, néhány kötete év nélküli kiadás.²²

Így az sem lepett meg, hogy Kasza nemcsak a fordítás bevezetőjében szereplő, lábjegyzetben közölt hivatkozását, hanem még a főszövegben olvasható alábbi mondataimat is figyelmen kívül hagyta: „Kasza Péter 2012-ben, Krakóban – két kivétellel – megtalálta Górski első szerkesztésének köteteit, köztük a minket érintő Brodarics-mű kéziratának másolatát, amelynek – a kutató szavait idézve – *mindenképpen a legkorábbi, autentikus változat alapján kellett készülnie*. Én más utat jártam be az Acta Tomiciana-kötet kapcsán, de lényegében hasonló eredményre jutottam, mint kollégám, Kasza Péter”.²³ Úgy tűnik, Kasza Péter 2012 óta megváltoztatta a véleményét, ha a 2019-ben közölt kritikájában egyaránt leminősítette a Górski-fájlok és az Acta Tomiciana jelentőségét, egyúttal feltette a kérdést: „Mi indokolhatja az újrafordítást? Egyrészt nyilván az, ha előkerül egy korábban nem ismert latin verzió, mely más szöveget hoz és azt érdemes emiatt újra lefordítani. Láttuk, hogy erről nincsen szó”.²⁴

Kasza Péter 2012-ben még úgy vélte, hogy a Górski-fájlok „mindenképpen a legkorábbi, autentikus”²⁵ változatai Brodarics művének, 2019-es kritikájában viszont már – megváltoztatva véleményét – felteszi a kérdést, hogy miért volt szükség egy újabb fordításra? Nemkülönben „egy könyvszetileg nem igazolt, de filológiai szinten bizonyosan értéktelen forrás alapján”.²⁶ Amint azt kritikájában Kasza megjegyezte: „Brodarics szövegéről eddig három fordítás is készült: Szentpétery Imréné 1903-ban, Kardos Tiboré 1961-ben és Kulcsár Péteré 1977-ben”.²⁷ Álljunk meg itt egy pillanatra. Ez esetben Kaszának azt is meg kellene magyaráznia, hogy mi indokolhatta Szentpétery vagy Kardos Brodarics-kiadásának újrafordítását? Kardos Tibor és Kulcsár Péter fordításai közt mindössze 16 év telt el, de felteszem, hogy sokan még Szentpétery szövegét sem láthatták elavultnak 1977-ben, ha a mohácsi csata 450. évfordulójára, 1976-ban újra kiadták azt.²⁸ Vajon nem tekinthető-e a közlés alapos indokának az, ha valaki úgy véli, hogy az „újrafordítással” valamit hozzátehet a korábbi fordításokhoz, kiegészítheti vagy újraértelmezheti azokat? Megkockáztatom, hogy

laum Gorski, Cancellarius Cracoviensis et Plocensem, Tomus VIII, Poznań, 1859, CCXCII. 231–253. Vö. BOTLIK 2018, i. m. 23.

²² <https://www.worldcat.org/title/epistole-legationes-responsa-actiones-resgeste-serenissimiprincipis-sigismundi-ejus-nomini-primi-regis-poloniae-magni-ducis-lithuanie-russie-prusie-masovie-domini/oclc/716082175> (Letöltve: 2019. 11. 06.) A WorldCat Online Könyvtári Központ – mely a világ több mint 15 ezer könyvtárának állományát őrzi, és 2019 májusában 450 millió bibliográfiai találattal büszkélkedhetett – az alábbi adatot szolgáltatva az Acta Tomiciana VIII. kötetének kiadásáról: „entre 1857 et 1860”. („1857 és 1860 között”).

²³ BOTLIK 2018, i. m. 27.

²⁴ KASZA 2019, i. m. 101.

²⁵ KASZA Péter, *Stemma correctum sive completum, Adalékok a Brodarics-szövegahagyomány kérdéséhez = Convivium Pajorin Klára 70. születésnapjára*, szerk. Békés Enikő, Tegye Imre, Bp. – Debrecen, Institutum Doctrinae Litterarum Academiae Scientiarum Hungaricae – Societas Neolatina Hungaricae Sectio Debreceniensis, 2012, 103–104.

²⁶ KASZA 2019, i. m. 116.

²⁷ KASZA 2019, i. m. 101. Brodarics szövegének nemcsak a Kasza által említett három fordítása létezik, hanem egy Szentpétery Imrénéél korábbi verzió is. BRODERITS, István, *Második Lajosnak Magyar ország' királyának a' mohátsi hartzon történt veszedelme*, ford. Letenyei János, Pest, Landerer Katalin Ny., 1795.

²⁸ *Brodarics históriája a mohácsi vérszől*, fordította és jegyzetekkel ellátta Szentpétery Imre, Bp., Zrínyi (reprint) 1976.

Szentpétery és Kulcsár Brodarics-fordítása 90%-ban egyezik egymással, mégsem merülhetett fel senkiben az a neveléses gondolat, hogy az egyik másolta volna a másik munkáját. Véleményem szerint ugyanis minél előrébb haladunk Brodarics művének fordításában, annál kevesebb eltéréssel tesszük ezt, és ez teljesen normális jelenség.

Kasza Péter szerint Boronkai Iván kritikai közlését²⁹ félreértelmeztem, a filológus-latinista Boronkai – Kasza állítja – nem is írt Kulcsár Péter 1977-es, magyar nyelven megjelentetett Brodarics-fordításáról. „Feltehetően Botlik is ezért örült meg annak, hogy megtalálta ezt a kritikus recenziót, mert ezzel is alá lehetett támasztani, hogy Kulcsár fordítása, sajnos, rossz. A baj csak ezzel az, hogy Boronkai 1985-ben valóban írt egy recenziót, de *szót sem ejtett benne* az 1977-ben megjelent fordításról. Ő alapvetően az 1985-ben megjelent *latin szövegkiadásban kifogásolta a közlés módját, pontosságát* – Csapodi esetében.³⁰ *Kulcsárról és a Historia kiadásáról rossz szava sincs*. Úgy tűnik, Botlik Richárd nincs tisztában azzal, hogy két teljesen más karakterű szöveget akar összemenni”.³¹ Való igaz, hogy Boronkai Iván nagyrészt az 1985-ös Brodarics-kiadással foglalkozott 1986-os kritikájában, ennek ellenkezőjét nem állítottam én sem. Felhívnám azonban Kasza Péter figyelmét az alaposabb olvasásra, mivel Boronkai recenziója 726. oldalán Kulcsár Péter közlését vette górcső alá: „Márpedig nincs az egész kötetben egyetlen olyan oldal sem, melyen ne botlanánk központosítási vétségekbe, olykor nem kis fejtörés árán igazodva csak el a mondat szövetében. Ez pedig humanista prózáról lévén szó, nem is olyan egyszerű feladat. Éppen ezért vár az olvasó e téren is mennél több támogatást a szöveg kiadójától. Egy helyen azután a *Historia* szövege ez okból meg is kavarodik. A 163–164-es számat viselő mondatokról van szó, amelyeket azonban nem lehet külön mondatoknak venni: *ezt a magam fordításával igyekszem igazolni*”.³² Ezután a recenzióban – láss csodát (!) – Boronkai Iván vette a fáradságot, hogy egy hosszú mondat Kulcsár-féle fordítását javítsa. Tévedés ne essék: *nem latinul, hanem magyarul* tette mindezt Boronkai! Ha tehát Boronkai – Kasza állítása szerint – kimondottan csak a „latin szövegkiadásban kifogásolta”,³³ és nem is Kulcsár, hanem Csapodi Brodarics-közlését, akkor Boronkai vajon miért javította ki Kulcsár egyik, a *Historiában* található latin mondatát magyarra, ami ugye nem is az 1985-ös kötetben jelent meg? Véleményem szerint Kulcsár latin közlésével többé-kevésbé elégedett lehetett Boronkai Iván, ellenben a magyar fordítását nem tarthatta megfelelőnek, ha a kritikai dolgozata végén ekként fogalmazott a latinista: „Brodarics gyönyörű prózája – de minden egyéb, a tudományos világ „asztalára” leteendő szöveg – megérdemli és meg is kívánja a legnagyobb fokú gondosságot, ez esetben azt, hogy több szem lássa. S Brodarics még azt is, hogy szövegei végre méltó, nem hevenyészett tolmácsolásban legyenek olvashatók magyarul is”.³⁴

²⁹ BORONKAI IVÁN, *Stephanus Brodericus, De Conflictu Hungarorum cum Solymano Turcarum imperatore ad Mohach historia verissima, Edidit Petrus Kulcsár. Oratio ad Adrianum VI. pontificem maximum*, Edidit Csaba Csapodi, Bp., Akadémiai, 1985 (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum, Series Nova, tomus VI) = *Irodalomtörténeti Közlemények*, 90(1986), 725–727.

³⁰ Ha már pontosak szeretnénk lenni, akkor Boronkai írása nem 1985-ben, hanem 1986-ban jelent meg... A kritikai közlésében Kasza Péter nem adott meg könyvészeti adatokat Boronkai dolgozatáról.

³¹ KASZA 2019, i. m. 102.

³² BORONKAI 1986, i. m. 726.

³³ KASZA 2019, i. m. 102.

³⁴ BORONKAI 1986, i. m. 727.

Adalékok a Brodarics István kancellár visszaemlékezésében szereplő történeti fogalmak tisztázásához

Kasza Péter szerint Brodarics történetének 2018-ban kiadott – a kritikus szavaival élve – „újrarendeltetés” lényegében semmi újat nem hozott, vagyis a kritikus értelmezésében ugyanazt olvashatjuk, mint 1977-ben, csak más köntösben kiadva. Remélem, hogy a (had)történészek és a mohácsi csata iránt érdeklődő olvasók mindezt másképp látják. A forráshiányos mohácsi csata miatt volt szükség a „Leghitelesebb történet” korszerű fordítására, mert a latin nyelvű szövegben még olyan adatok rejtőztek, amelyek az ütközet lefolyását érthetőbbé tehetik. Minden egyes szó jelentését tisztázni kell, mert a legkisebb változás is módosíthatja a csatáról ismert tudásunkat. Nem volt szándékomban Kulcsár Péter munkáját kritizálni, csupán a mohácsi csata ismeretanyagát szerettem volna bővíteni vagy egyértelműsíteni, ahogyan ezt az előszóban is megfogalmaztam: „Szentpétery Imre és Kulcsár Péter munkássága tiszteletreméltó, mégis fontos feltárni a korábbi következtetlenségeket, mert ez vezethet a mohácsi csatáról eddig kialakult és kanonizált paradigma, illetve közgondolkodás megújításához. [...] Tisztelettel megőriztem a fordítási verziókban fellelhető pallérozott magyarságot, és csak a legszükségesebb szövegrészeket írtam át”.³⁵ Öröm az ürömben, hogy Kasza Péter a kritikai recenziója végén felsorol öt olyan jegyzetet, „ahol Botliknak van igaza”.³⁶ A kritikus véleménye szerint azonban mindezek a „legtöbb és legjobb esetben jelentéktelenek”.³⁷ Például a kritikus „jelentéktelen” változásnak értékelte, hogy az „újrarendeltetés” után már Brodarics művének címe is közelebb áll a valósághoz; a kancellár ugyanis nem „Igaz leírást”, hanem „Leghitelesebb történetet” készített a csatáról.³⁸ Öröndetes, hogy Kasza megpróbálta a saját tudományterületének szemszögéből értelmezni a további jegyzeteket is, bár mindezt sajnos önkényesen kiragadott részletekkel, nem pedig a teljesség igényével tette. Amíg néhol dagályos cáfolatot adott a kritikus, másutt említést sem tett az újításokról. Érdemes tehát áttekinteni, valójában miben is nívum az új fordítás.

Kasza Péter több, általa jelentéktelennek tartott mondatot is kiemelt a kritikai közlésében, szerinte ezekről nem is érdemes beszélni, mégis sorolja azokat oldalakon keresztül. Ugyanakkor egyetlen igazán fontos, a csata momentumát felidéző szövegrésszel sem hozakodott elő, és láthatóan csak a fordításra koncentrált, tehát a tartalmi módosulások következményeivel nem számolt, mintha ez nem is lenne érdekes. Pedig éppen ezek az apró, értelmezésszerű különbségek, amik változást hoztak Kulcsár Péter fordításához képest. Brodarics püspök kancellár „Leghitelesebb történetének” kritikájában el kellett volna különíteni azokat a részeket, amelyek nem közvetlenül a csatával foglalkoztak, mégis alapvető változást hoztak. Sok apróság mellett ilyennek vélem a települések és tisztségek tisztázását, amelyet alább szeretnék néhány példával érzékeltetni. A „Macedón-újfalú”-nak fordított, valójában soha nem létezett településnek nem tulajdonítanék túl nagy jelentőséget.³⁹ Ugyanakkor elsikkadt, szóba sem került Kasza Péter kritikai közlésében a ’civitas’ és ’oppidum’ különbözőségének kérdése, ami ezek szerint nem tartozik irodalomtörténeti hatáskörbe.⁴⁰ Ezért lehet(ne) ugyan az egyiket „város”-nak, a másikat „városká”-nak, illetve „nemes városká”-nak (sic!) fordítani,⁴¹ hiszen talán ez utóbbi az irodalmi szövegek kategóriájában nem lenne szeszélyes szarvashiba, bár a középkoros történészek a szívükhöz kapnak. Kulcsár Péter ugyanis

³⁵ BOTLIK 2018, i. m. 25.

³⁶ KASZA 2019, i. m. 116.

³⁷ Uo.

³⁸ BOTLIK 2018, i. m. 30.

³⁹ BOTLIK 2018, i. m. 33.

⁴⁰ BOTLIK 2018, i. m. 30.

⁴¹ BRODARICS István, *Igaz történet a magyarok és Szulejmán török császár mohácsi ütközetéről*, fordította Kulcsár Péter = *Mohács emlékezete, A mohácsi csatára vonatkozó legfontosabb ma-*

'oppidum' (mezőváros) helyett mindenütt „városká”-t fordított Brodarics magyar kiadásában, holott ez a szó nem azt fejezi ki, hogy mekkora egy adott város területe. Ezért indokolatlan a kicsinyítő képző használata. A 16. századi Eszék vagy Debrecen 'oppidum' – „városka” (?) – mellett ugyan- is rengeteg 'civitas' („város”) eltörpült a korszakban.

A betöltött tisztségek és címek történelmi korszaknak megfelelő fordítása elvárás – legalábbis egy történelmi jelentőséggel bíró forrás esetén. Azért fontos mindezt kihangsúlyozni, mert például a kancellár által latinul írott „maritimum prefectum”-ot lehetne magyarul a Kulcsár által interpretált „tengeri kapitány”-nak is olvasni, hiszen akár ezt jelenthetné egy ókori szövegben, ha nem tudnánk azt, hogy Brodarics valójában nem erre gondolt.⁴² A horvát–szlavón–dalmát bán, a Tenger mellék parancsnoka ugyanis nem volt se hajóskapitány, se „tengeri bán”.⁴³ Ha már a bännál tartunk, érdemes megjegyezni, hogy nem „szláv”, hanem szlavón csapatai élén érkezett a királyi táborba.⁴⁴ A „szláv” egy elég tág körben használt gyűjtőnév, amelybe sokféle népet sorolhatunk, azonban a latin „Slavonia”-t nem szokás „Szlávország”-nak fordítani.

A Brodarics visszaemlékezésében olvasható „stabuli regii magister” cím nem áll messze a Kulcsár által fordított „királyi lovászmester” titulustól, de tudjuk, hogy a kancellár érzékletesen elkülönítette egymástól a funkciókat, és ezért a kérdéses mondatban „királyi istálló mestert” írt lovászmester helyett.⁴⁵ Meglepő Kasza Péter azon kijelentése, miszerint aki a mohácsi csata idején egy vár élén állt, az az illető feltétlenül az adott erősség kapitánya is: ezért a kritikus jónak véli abban az esetben is várkapitányt fordítani, ha a szövegben semmi olyan konkrét elnevezés sem szerepel, ami arra utalhat, hogy Orbonász András kinevezett esztergomi várkapitány lett volna.⁴⁶ Másrészt a latin „praesum” ige több jelentést hordoz, mint amit Kasza felsorolt, többek közt azt is, hogy valaki véd valamit. Például egy várat. Aki azonban egy várat véd, vagy egy vár élén áll, nem az erősség kinevezett várkapitánya, legalábbis nem Brodarics korában. Ezért meghökkenítő, hogy Kasza szerint, ha „valaki egy adott vár élén áll”,⁴⁷ az már maga a 'kapitány'. A legfrissebb szakirodalom alapján megkockáztatom a következő állítást: a tárgyalt korszakban nem is létezett olyan tisztség, hogy „esztergomi várkapitány”. „A *capitaneus castris* helyes fordítása a vár hadnagya és nem a várkapitány. A latin *capitaneus* jelentése tehát a hadnagy volt, a kapitány szó a 16. század közepén kezdett elterjedni, de még ekkor is az előbbi használata dominált.”⁴⁸ Kasza Péter szarkasztikus megjegyezése, miszerint „Botlik, feltételezem, a 'capitaneus' szót várta, amit hát valóban nem használt Brodarics, tekintve, hogy nem klasszikus kifejezés”,⁴⁹ számomra nemcsak érthetetlen, hanem szakmaiatlan fogalom is, és ékes bizonyítéka a kritikus 16. századi történelmi szakszavakban való járatlanságának.⁵⁰

gyar, nyugati és török források, *A csatahely régészeti feltárásának eredményei*, szerk. Katona Tamás, Bp., Európa, 1979, 22.

⁴² BOTLIK 2018, i. m. 31.

⁴³ *Mohács emlékezete* 1979, i. m. 25.

⁴⁴ BRODARICS 2018, i. m. 57.

⁴⁵ BOTLIK 2018, i. m. 30.

⁴⁶ KASZA 2019, i. m. 115. Vö. BOTLIK 2018, i. m. 31.

⁴⁷ KASZA 2019, i. m. 115.

⁴⁸ SZATLÓCZKI Gábor, *Vár a várban, A várak népe és a mezei hadak a 16. század közepén, I. A várak népe*, Szeged, Missiles, 2016, 56–57.

⁴⁹ KASZA 2019, i. m. 115.

⁵⁰ Mindezen okok miatt már az sem lepett meg, amikor Kasza Péter tollából egy másik dolgozatban – ami a *Magyar Könyvszemle* ugyanazon számában, amelyben a kritikai recenzió megjelent – azt olvashattam, hogy II. Lajos király felesége, Habsburg Mária *királynő* és nem pedig – helyesen – *királyné* volt. Talán kukacoskodásnak tűnhet, de a két fogalom korántsem ugyanazt takarja, Habsburg Mária ugyanis *sosem volt királynő*. Szomorú, hogy ezt éppen egy irodalomtörténész nem tudja,

Újabb eklatáns példája a fordításokban tapasztalható értelmezési eltéréseknek Thurzó Elek kincstartósága. Míg a korábbi fordításokban egyszerűen csak annyit olvashattunk, hogy Thurzóé volt a kincstartói tisztt, Brodarics kancellár ennél sokkal pontosabban fogalmazott: „A kincstartói hivatal Thurzó Elek hatalmában” volt,⁵¹ ami érzékletesen kifejezi, hogy a kincstartó személyén igen befolyásos és komoly szerepet betöltő udvari politikust szükséges érteni. Kasza kritikai recenziója szintén „elfelejtette” megemlíteni a latin „foedus” szó értelmezésbeli különbségét, amit Kulcsár Péter „szövetségként” fordított, így a fordító értelmezésében I. Zsigmond lengyel király, II. Lajos cseh és magyar király nagybátyja a mohácsi csata előtt „szövetséget” kötött a törökkel. Véleményem szerint az 1525-ös lengyel–török szerződést egyezségnek, nem pedig szövetségnek szabadna fordítani; utóbbi esetben – ha igazat adnánk Kulcsár fordításának – II. Lajos király lengyel nagybátyja már valamiféle török „kollaboráns”, ellenséges ország uralkodójának számítana.⁵²

Kulcsár Péter fordításában a naszádosok voltaképpen „horvát hajósok” voltak: „mert volt neki a Dunán egy hajóscsapata azokból is, akiket mi horvát hajósoknak, saját nyelvünkön naszádosoknak nevezünk”.⁵³ Brodarics kancellár történetében azonban sehol „nem szerepel, hogy horvát hajósok lettek volna a naszádosok, akik valójában nagyrészt szerbek (rácok) voltak”.⁵⁴ A püspök kancellár egyszerűen csak annyit írt a hajóscsapatról, hogy naszádosok, de a hajósemberek nációjáról nem értekezett.

Elismerem, hogy vannak olyan részek az új fordításban, amelyek minimális változást hoztak, és talán csak az erre fogékony olvasók értik meg mindezen újítások jelentőségét. Ilyen például, amikor a csata előtt II. Lajos megéri a végzetét.⁵⁵ „Kulcsár Péter itt a „végzet” szó helyett „tragédiát” használt. A király azonban a végzetét érezte, nem a közlő tragédiát! A rossz végzet (pl. komoly, de nem halálos sebesülés) nem feltétlenül jelent tragédiát, halált. Kulcsár itt az általa már ismert tényt (II. Lajos király halála) vitte bele a fordításba”.⁵⁶ Vagy például Brodarics kancellár a „miseram gentem” alatt érthette akár a Kulcsár által fordított „nyomorult népet” is a magyarok alatt,⁵⁷ én mégis inkább „szerencsétlen nemzetet” írtam a szövegben, mert ez választékosabbnak tűnt.

Észrevételek a mohácsi csatához kapcsolódó új értelmezéshez

Mindezek után következzenek azok a – szerintem lényeges, Kasza Péter szerint lényegtelen – változtatások, amelyek az új fordításban közvetlenül a mohácsi csatához kapcsolódnak. A mohácsi csata lényeges taktikai kérdése, hogy mit kezdjen a keresztény sereg azokkal „a szekerekkel, amelyekkel a király a leginkább bővelkedett, minden oldalról vegyék körül a csatasort, és így mintegy cölöpök és védőfalak között zajlana a küzdelem” – írta Brodarics.⁵⁸ (Kulcsár Péter fordításában

akítől elvárható lenne a magyar nyelv legválasztékosabb használata. Nem pusztá elírásról van szó, mert a főszövegben háromszor is – különböző oldalon – fellelhető az egyértelmű szakmai tévesztés. KASZA Péter, „*Kézirat sosem ég el*”, *Caspar Ursinus Velius mohácsi csatáról írott beszámolójának és egyéb töredékeinek kézirata az OSZK-ban = Magyar Könyvszemle*, 135(2019), 36, 37, 46.

⁵¹ BOTLIK 2018, i. m. 39.

⁵² BRODARICS 2018, i. m. 41.

⁵³ *Mohács emlékezete* 1979, i. m. 26-27.

⁵⁴ BRODARICS 2018, i. m. 50. Vö. SZENTKLÁRAY Jenő, *A dunai hajóhadak története*, Bp., MTA, 1885, 88–101.

⁵⁵ BRODARICS 2018, i. m. 64.

⁵⁶ *Uo.*

⁵⁷ *Mohács emlékezete* 1979, i. m. 46.

⁵⁸ BRODARICS 2018, i. m. 59.

nem a csatasort, hanem a táborot kívánták védeni a cölöpökkel és védőfalakkal. Kasza Péter is belátta, hogy ez a fordítás nem volt megfelelő.)⁵⁹ Az ütközet előtti napokban többször is heves vitával kísért tanácskozás folyt arról, hogy milyen taktikát válasszon II. Lajos 25–27 ezer fős serege Szülejmán szultán 70 ezresre becslött katonasága ellen. A Tomori Pál kalocsai érsek és Perényi Péter temesi ispán vezette „harcos” katonái csoport amellett érvelt, hogy az oszmán sereg felkészületlen, a legtöbb katona gyengén felszerelt vagy egyáltalán nincs is fegyvere, s noha a tüzérségi fölényük egyértelműen a javukra szól, az ágyúkat főleg keresztény zsoldosok működtetik, akik az irányzékot majd magasra állítják, mert nem akarnak keresztény felebarátaikra tüzelni. Ezért Tomoriék az egymás mögött felvonuló török seregtesteket a csatasorba rendeződés előtt kívánták megtámadni, és azokat többszöri rohammal, részenként megverni. A „harcos tábor” katonái által állítólag megvetett és többször becsmért királyi tábor egyes egységeit vezető parancsnokai – mint például a lengyel Gnoynski, a délszláv Radics Bosics vagy Bakics Pál – a cölöpöket és szekereket nemcsak a táborok, hanem az első és második hadrend, valamint a magyar tüzérség védelmére kívánták felhasználni, de „ez a dolog is, mint annyi más, elhanyagolódott” – írta Brodarics.⁶⁰ Valószínűleg Tomoriék taktikai döntése miatt vált feleslegessé a cölöpök leverése és a szekerek védfalként való felállítására, hiszen a védekezés helyett a támadásé lett az elsőbbség. Tomori Pál tehát a támadás mellett döntött, ugyanakkor érdemes elgondolkodni azon, hogy volt más elképzelés is. Persze azt, hogy a cölöpök és szekerek mögül folytatott védekező harc eredményes lett volna-e, már sosem tudjuk meg. A magyar sereg nyugati irányból történő bekerítését ezek a védelmi eszközök sem akadályozhatták volna meg, és a királyi seregnek csak a Kelet (balszárny) felől hosszan elhúzódó mocsaras rész adott kellő természetes védelmet. Szülejmán szultán tüzérségének száma, hatékonysága (és főként lőtávolsága) minden tekintetben felülmúlta II. Lajosét, így csak idő (talán napok) kérdése lett volna a szekerekkel megerősített, védekezésre berendezkedett királyi csatasor felörlése, megsemmisítése. Ami a történetet azonban érdekesebbé teszi, hogy a csata előtt még maga a szultán is elhúzódó harcra számíthatott: „S az a hír terjedt el, hogy a gyauroknak rendkívül megerősített táboraik vannak, melyek mindegyike ellen több napig kell harcolni.”⁶¹ Nem elhanyagolható körülmény, hogy több napig tartó hátráltatás esetén viszont egy jelentős, éppen a királyi sereg felé közeledő cseh-morva–sziléziai katonai erősítéssel izmosodhatott volna II. Lajos táborára.⁶² Az oszmán sereg ütközet előtti taktikáját az határozta meg, miként tudják a két leghatékonyabb fegyvernemüket – a tüzérséget és a janicsár gyalogságot – a lehető legközelebb vinni a magyar sereghez, és a nehézlövességi alakulatokat korszerű tüzfegyverekkel térdre kényszeríteni. A megoldás és – sajnos – a győzelem könnyedén hullott az oszmánok ölébe azzal, hogy a kezdeti magyar sikerek után mindkét hadrend beleszaladt a janicsárok puskatüzébe, és a szakadatlanul tüzelő ágyúk torkába.

Az egész csata lefolyására, valamint II. Lajos király életének alakulására döntő hatást gyakorolt az ütközet két kezdő manővere: egyrészt Jahjapasa-oglu Báli és Gázi Hüsrev csapatainak mozgása, másrészt Tomori Pál kényszerű lépése, hogy a királyi testőrség legütőképesebb alakulatát, a Ráskay–zászlóaljait a szendrői és boszniai szandzsákbég egyesített könnyűlovaságának felderítésére küldte.⁶³ „Az isztambuli Topkapu Museum defterének jóvoltából azt is pontosan tudjuk, hogy a mohácsi csatában részt vett bosznia-hercegovinai török sereg létszáma 2990 fő volt, és mindössze 126 katonát hagytak hátra Bosznia védelmére.”⁶⁴ Nándorfehérvár parancsnokával, Báli – hasonló számúnak feltételezett – seregével együtt tehát legalább 6 ezer könnyűlovas török katona indult el

⁵⁹ KASZA 2019, i. m. 116.

⁶⁰ BRODARICS 2018, i. m. 60.

⁶¹ *Mohács emlékezete* 1979, i. m. 302.

⁶² BOTLIK Richárd, *Az 1526. évi mohácsi csata „ármýkéseregei”*, Bp., E-book, 2017, 68–75.

⁶³ BOTLIK 2017, i. m. 29–30.

⁶⁴ BOTLIK 2017, i. m. 29.

1526. augusztus 29-én, pár perccel délután 3 óra előtt Mohács irányába, de azt még nem lehetett előre tudni, hogy a céljuk vajon a magyar sereg bekerítése vagy a táboraink elpusztítása lesz. Arról is csak találgatni lehet, hogy mekkora volt a felderítésükre küldött Ráskay-zászlóalj nagysága, hiszen pontos adataink erről sincsenek. Az új fordításnak köszönhetően azonban már megközelítőleg tudjuk, hogy „a zászlóalj létszáma minden valószínűség szerint 4-500 fős lehetett, nem érhetett el ezres nagyságrendet”.⁶⁵ Nyilván Brodarics kancellárnak nem volt elég ideje arra, hogy egyenként megszámlálja a katonákat, mégis elég egyértelműen jelezte a mennyiséget a latin „cohors” szó alkalmazásával,⁶⁶ amely mindegyik kritikai kiadásban elsikkadt. Kasza Péter szerint „igaz, Kulcsár nem precizította, hogy a cohors hány emberből álló csapat lenne, de ennek eldöntésére nincs is fogódzónk”.⁶⁷ A kritikus ezután dagályos leírásba kezd arról, hogy a cohors mit jelentett a Római Birodalom idejében, majd megállapítja: „még az sem kizárt, hogy Ráskay alá 600 lovas tartozott”.⁶⁸ Örömmel tölt el, hogy az új fordítás bevezető tanulmánya után immár Kasza Péter is érzekelte a „cohors” szó jelentőségét, s mostantól már ő maga is ezer fő alatti katonai alakulatra érti a latin szó használatát. Zavaró tényező, hogy a „cohors” szó eredetileg gyalogsági alakulatot jelentett, a római lovasságra nem alkalmazták, amint azt Kasza is megállapította. Éppen ezért a Kasza által idézett „tota equitum cohorte” tagmondatot két okból is helytelen egyszerűen csak a Ráskay rendelkezésére álló „egész lovascapatnak” fordítani. Egyrészt Brodarics nem minőségi, hanem mennyiségi leírást készített a „cohors” szó alkalmazásával. Másrészt, ahol Kasza Péter szerint leegyszerűsítve „tota equitum cohorte”⁶⁹ olvasható, voltaképpen így találjuk a latin szöveget: Ráskay „cum sociis et tota equitum, qui ei parebant, cohorte festinat”.⁷⁰

Brodarics István „Leghitelesebb történetének” új fordítása tisztázta a magyar táborok kérdését. Kasza Péter szerint mindvégig egy táborról van szó, annak ellenére, hogy a latin szövegben többes számban szerepel, mivel nyelvtanilag ez így lenne helyes.⁷¹ Igazat adok Kaszának, el is fogadható az észrevétele, csak sajnós azt nem érti a kritikus, hogy miért olyan fontos e kérdés tisztázása. Egyrészt Kasza – mint megannyiszor láttuk, most is – kiragad egy részletet a szöveggörnyezetből, nem törődve azzal, hogy Brodarics kancellár a visszaemlékezésében már többször is hangsúlyozta, hogy a valóságban két magyar tábor volt. Nézzünk ezekre alább példaként. Tomori Pál a csata előtti napokban „Perényi Péterrel visszatért az övéihez, akik azon a vízen túl álltak táborban, ha rá tudja beszélni őket, a királyi táborba vigye magával”.⁷² A kalocsai érsek azonban nem tudta rábeszélni öt-hatezer lovasát arra, hogy táborait egyesítsék. Ellenben a „másik” tábor katonai követei később kérték II. Lajos királyt, hogy „táborát Isten segítségével egyesítsék az ellenség szomszédságában fekvő, és ezért támadásra alkalmasabb táborukkal”.⁷³ Úgy tűnik tehát, hogy a „harcos” katonák nem találták megfelelőnek a királyi tábor fekvését. Még precízebben fogalmazott Brodarics kancellár az egymástól jól szeparált táborok létezésével kapcsolatban, amikor a király Tomori Pált kérdezte a magyar sereg nagyságáról: „Elsőre azt válaszolta: *mind a királyi táborban, mind az övében* – mert, ahogy fent mondtuk, *ezek külön voltak* – véleménye szerint nem lehet több húszezer fegyveresnél”.⁷⁴ Végül konszenzusra jutottak a felek a csata előtt: „*a mi táborunk az ő táborukkal*

⁶⁵ BOTLIK 2018, i. m. 32.

⁶⁶ BRODARICS 2018, i. m. 63.

⁶⁷ KASZA 2019, i. m. 115.

⁶⁸ *Uo.*

⁶⁹ *Uo.*

⁷⁰ AT. VIII. 1859, CCXCII. 249.

⁷¹ KASZA 2019, i. m. 115.

⁷² BRODARICS 2018, i. m. 53.

⁷³ BRODARICS 2018, i. m. 56.

⁷⁴ *Uo.*

körülbelül fél mérföldre Mohács alatt egyesült, de úgy, hogy ott mi nem keveredtünk, hanem a *mi* és az *ő táboruk* között kis távolság maradt”.⁷⁵ Félreértés ne essék: egy seregről van szó, magyar katonákról, akik nem hajlandók egymással egy táborban békében élni a döntő ütközet előtt. Lényeges a csata végső momentuma során, mikor Brodarics István menekül a többiekkel, hogy a visszavonulásukkor érintették a „táborok helyeit”, és a kancellár ugyanezen mondatában meglepetten tapasztalja, hogy „azok nyomát se leltük, amikkel annyira bőven voltunk és mindazokat, akiket a táborokban hátrahagytunk, elpusztították”.⁷⁶ Kasza Péter szerint Brodarics, „ha több tábort akar említeni, számneveket alkalmaz”.⁷⁷ Nem értem a kritikus érvelését, miért kellett volna Brodaricsnak számszakilag is kihangsúlyoznia azt, hogy két táboron át menekült, ha – a kancellár szavaival élve – „ahogy fent mondtuk”,⁷⁸ a szövegkörnyezet alapján evidens, hogy két, egymástól külön felállított tábor volt? Ha egy latin szót, mint például a 'tábor'-t, eleve többes számban használnak, Kasza Péter miként tudna elvi síkon két tábor megkülönböztetni egymástól, és egy tábornak lefordítani azt? A kritikus azt állítja, hogy „egyes számban (*castrum*) *sánc*, többes számban (*castra*), és csak abban, *tábor* jelentésben fordul elő, [...] ha valaki latinul a tábor szót akarja leírni, azt csak többes számban teheti”.⁷⁹ Igazat adok, bár sajnos nem ennyire egyértelmű a „*castrum*” és „*castra*” szavak használatának kérdése (sem). A „*castrum*” ugyanis nemcsak a Kasza által vélelmezett „sánc” értelemben használatos, hanem megerősített katonai tábor is értettek ezalatt (ahogy ezt már a rómaiak korában is tették), amit történetesen cölöpökkel és árkokkal, védfalakkal védelmeztek. Brodarics kancellár írásában a „*castrum*” szekerekkel körülvett, árkokkal védett tábort vagy akár összekapcsolt szekérvárat is jelenthetett. Egyébként a mohácsi katonai tábor esetében az egyes számban álló „*castrum*”, mint a Kasza által vélelmezett „sánc” használata sem lenne helytelen értelmezés. Kasza Péternek igaza van abban, hogy a mezei katonaság táborát latin többes számban szokás feltüntetni, erre számos példát találhatunk a tárgyalt korból. Mindez azonban elégtelen érv Brodarics kancellár visszaemlékezésének igazolására, ahol a szövegkörnyezet meghatározó, és a fordításnak a szöveget szükséges követnie és értelmeznie, nem pedig az abból kiragadott szavakat.

A két különálló tábor és a csatasor elhelyezkedésének pontosított fordításával, apróságok tisztázásával közelebb kerülhetünk a mohácsi csata helyszínének meghatározásához is. Azért fontos mindez, mert az 1526. évi ütközet helyszínének kérdése a mai napig tisztázatlan, vitatott. A helyszín meghatározásának sarokköve a Brodarics István által megnevezett egykori Földvár („Feldwar”) falu pozíciója, mert a kancellár „Leghitelesebb története” szerint itt dúlt a legádázabb harc azon a bizonyos augusztus 29-én. Ebből a fundamentumból logikusan következett az a hipotézis, hogy az időközben már elpusztult Földvár település körül található a csata leggazdagabb leletegyüttese. Pro és kontra számos „megdönthetetlen” bizonyítékot és perdöntő dokumentumot tettek le a mohácsi csata kutatói a tudomány asztalára, ennek ellenére Földvár települést évtizedek hosszú sora óta megannyi újabb helyen fedezhetjük fel a térképi ábrázolásokon. Mezei ütközetekben – mint például a mohácsi csatában, ahol a szembenálló felek összlétszáma 100 ezer főre becsülhető – általában több, egymástól független helyszínen zajlottak az események. Nem volt ez másként a mohácsi csata esetében sem, ahol Báli és Hűszrev bég lovassága előbb csapást mért Ráskay Gáspár zászlóaljára, majd ezt követően elsöpörte a királyi tábort és a kalocsai ersek táborát is. A táborokat ért csapást követően a magyar sereg hátráló, menekülő jobbszárnyának gyűlt meg a gondja Báliék lovasságával, mert a bégek elzárták Batthyány bán és – az előre kijelölt helyéről, a király mellől a jobbszárnyra „került” – Báthory nádor felbomlott lovasságának északnyugat felé vezető útját. Je-

⁷⁵ BRODARICS 2018, i. m. 58.

⁷⁶ BRODARICS 2018, i. m. 66.

⁷⁷ KASZA 2019, i. m. 115.

⁷⁸ BRODARICS 2018, i. m. 56.

⁷⁹ KASZA 2019, i. m. 115.

lentős lovassági összecsapás volt a magyar sereg előtt emelkedő magaslat lábánál, valamint a Duna árteréhez közeli balszárnyon is. Ezért vélhetően számottevő leletgyűjtések kerülhetnek még elő a mohácsi csata centrumának vélt egykori Földvárhoz képest akár több kilométeres szórásban is.

A mohácsi csata helyszínének megállapításában tehát kulcsszerepet játszik Földvár, és e település forrása, Brodarics István kancellár „Leghitelesebb története”. Ha Földvárnak ekkora jelentőséget tulajdonítunk, akkor a csata 500. évfordulójához közeledve, vajon miért hagyjuk figyelmen kívül a kancellár visszaemlékezésében található pontos földrajzi leírást, és ennek mértékét? E fontos kérdéssel elsőként nem történész, hanem egy amatőr kutató, Halmay Barna foglalkozott, aki Brodarics mérőföldjei alapján kiszámította, hogy az elpusztult Földvár falu nem lehetett azonos Sátorhely (Sátoristye) major Földvárjával, így a csata centruma a mai Sátorhelytől jóval délebbre volt.⁸⁰ Újabb B. Szabó János „vázlatosan”⁸¹ foglalkozott e kérdéssel, és a hadtörténész egyik korábbi monográfiájában megállapította, hogy „A legtöbb kutató Halmay nyomán Brodarics mérőföldben megadott távolsági adatainak átlagával számol, de ezeknek az adatoknak az értéke 6 és 9 kilométer között szóródik, így semmi garancia nincs rá, hogy a csataterület esetében akár nem több kilométernyire pontatlan a mérőföldben megadott adat.”⁸² B. Szabó János tehát Halmay érvelését elfogadta, azzal a kitétellel, hogy Brodarics szerint „a magyar sereg Mohácstól 6–9 kilométerre – azaz az ő mércéje szerint nagyjából egy mérőföldnyire – csatarendbe állt”.⁸³ Ez a 6–9 kilométeres adat egyértelműen cáfolja Pap Norbert pécsi kutatócsoportjának nemrég publikált hipotéziseit,⁸⁴ egyúttal igen nagy szórást is jelent, hiszen egyáltalán nem mindegy, hogy Halmay koncepciójából kiindulva, Mohácstól számítva 3–4,5 kilométer (fél magyar mérőföld) között hol helyezkedtek el a magyar táborok, valamint 6–9 kilométer között a csatasor. Pontosabb adatra van szükség. A két magyar tábor „körülbelül fél mérőföldre Mohács alatt egyesült” – írta Brodarics.⁸⁵ Hol volt a kancellár szerint a magyar arcvonal? „A hely, ahova a *csatasort* vezényelték, Mohácstól egy, a Dunától fél mérőföldre fekszik”.⁸⁶ Ezek után már csak az a kérdés, hogy a kancellár korában mit érthettek egy mérőföld alatt? Erre is segítséget kapunk a visszaemlékezéséből: „a mi magyar mérőföldünkben”⁸⁷ kell mérni a távolságot. Brodarics István korában egy magyar mérőföld 8353,6 méternek felelt meg.⁸⁸ Ezt az adatot már 1926-ban, egy külső forrás segítségével ellenőrizte és megfelelően találta Gyalóky Jenő: „Egy magyar mérőföld = 8353 méter. Hogy Brodarics magyar mérőföldben számított, az többek között Burgio pápai követ jelentéseiből is kitűnik.”⁸⁹ A kancellár leírásának hitelességét nemcsak Burgio nuncius jelentései, hanem Brodarics egy korábbi mondata alapján is vissza lehet ellenőrizni:

⁸⁰ HALMAY Barna, *Az 1526-i mohácsi csata keletkezése és igazi helye*, Debrecen, Magyar Nemzeti Könyv- és Lapkiadó, 1926, 16–17.

⁸¹ B. SZABÓ, János, *Pap Norbert pécsi földrajzos kutatócsoportjának a mohácsi csatával kapcsolatos „felfedezései” hadtörténész szemmel = Hadtörténelmi Közlemények*, 132(2019) 944. (6. lj.)

⁸² B. SZABÓ, János, *Mohács, Régi kérdések – Új válaszok, A Magyar Királyság hadserege az 1526. évi mohácsi csatában*, Bp., HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, 2015, 125. (413. lj.)

⁸³ Uo.

⁸⁴ PAP Norbert, KITANICS Máté, GYENIZSE Péter, SZALAI Gábor, POLGÁR Balázs, *Sátorhely vagy Majs? Földvár környezeti jellemzői – a mohácsi csata centrumtárságának lokalizálása = Történelmi Szemle*, 61(2019), 209–246. PAP Norbert, KITANICS Máté, GYENIZSE Péter, SZALAI Gábor, POLGÁR Balázs, *Az 1526. évi mohácsi csata helyszíneinek földrajzi jellemzői = Történelmi Szemle*, 62(2020), 111–152.

⁸⁵ BRODARICS 2018, i. m. 58.

⁸⁶ BRODARICS 2018, i. m. 61.

⁸⁷ BRODARICS 2018, i. m. 44.

⁸⁸ <http://mek.niif.hu/00000/00056/html/184.htm> (Letöltve: 2019. 12. 11.)

⁸⁹ GYALÓKAY Jenő, *Földvár = Hadtörténelmi Közlemények*, 27(1926), 292. (13. lj.)

„Budától, a mi magyar mérföldünkben tizenhatnyira Tolna fekszik”.⁹⁰ Ha 8,3536 kilométert beszorzunk tizenhat egységgel, akkor 133,7 kilométert kapunk. Ha valaki manapság Budapest központjából az M6-os úton akarja elérni Tolna városát, 137,1 kilométert kell déli irányba utaznia. Úgy vélem, hogy az eltérő terepi körülmények, valamint az utak 500 év alatt megváltozott nyomvonalának tényezője miatt elhanyagolható a két adat közti különbség, és a Brodarics István által felhasznált mérési eredmény pontos.

Érdekes kérdést vetett fel tehát 1926-ban Gyalókay Jenő azon tévedés tisztázásával, hogy a Brodarics által használt magyar mérföld helyett korábban mindenki olasz mérföldben méregette a csatater földvári központját: „hiszen úgy tanultuk és hadtörténelmi szakmunkákban is azt olvastuk, hogy a magyar hadsereg Mohácson alul egy olasz mérföldnyire vonult fel, a török hadsereg centruma pedig Sátorhely (Földvár) major közelében foglalt állást”.⁹¹ A neves hadtörténész által bizonyítást nyert Brodarics-féle mérföldek azonban (részben) újból a feledés homályába merültek,⁹² miután Papp László a Sátorhely közelében megtalált tömegsírokról publikálta adatait,⁹³ és e sírok helyén felállított Mohácsi Történelmi Emlékhely az egykori harctér hiteles részeként említi a Törökdombot. A „Mohács 1526–2026: Rekonstrukció és emlékezet” projekt kutatói 2018-ban megalapították: „a Törökdombnak az 1526. évi csatában betöltött szerepére utaló régészeti bizonyíték ezidáig nem került elő, annak ellenére, hogy a kutatók erőfeszítéseket tettek igazolására”.⁹⁴ Viszont egy évvel későbbi tanulmányában Pap Norbert kutatócsoportja indirekt forrásra (például legújabb dolgozatában történelmi hagyományra)⁹⁵ hivatkozva kijelentette, hogy Földvár „valahol a mai Sátorhely közigazgatási területén feküdt”,⁹⁶ így a kutatócsoport szerint a mohácsi csata során már a Sátorhelytől egy kilométerre fekvő Törökdombnak is kulcsszerepe lehetett az ütközetben. Ha Brodarics István visszaemlékezését tartjuk alapvető forrásnak, akkor mindezen hipotézisek elfogadhatatlanok a mohácsi csatát kutató magyar történészek számára.⁹⁷ Pap kutatócsoportja figyelmen kívül hagyta azt a körülményt is, hogy Brodarics mérföldjei alapján, a Sátorhely közelében

⁹⁰ BRODARICS 2018, i. m. 44.

⁹¹ GYALÓKAY 1926, i. m. 290.

⁹² Azért írtam, hogy részben, mert Négyesi Lajos hadtörténész, majd Bertók Gábor régész ígéretes kutatásokat folytatott, illetve folytat már évtizedek óta. A teljesség igénye nélkül: NÉGYESI Lajos, *A mohácsi csata = Hadtörténelmi Közlemények*, 107(1994), 62–79. BERTÓK Gábor, POLGÁR Balázs, *A mohácsi csatater és a középkori Földvár falu régészeti kutatása = Hadtörténelmi Közlemények*, 124(2011), 919–928.

⁹³ PAPP László, *A mohácsi csatater kutatása = Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 1960*, Pécs, 1961, 197–253.

⁹⁴ PAP Norbert, FODOR Pál, KITANICS Máté, MORVA Tamás, SZALAI Gábor, GYENIZSE Péter, *A mohácsi Törökdomb = Történelmi Szemle*, 60(2018), 338.

⁹⁵ „A csatával (és Földvár faluval) kapcsolatos történelmi hagyomány szerint Sátorhely eredetileg Földvár volt, a csata pedig a falu közelében zajlott.” PAP Norbert, GYENIZSE Péter, SZALAI Gábor, KITANICS Máté, *Lehetett-e Udvar–Buziglica térségében a mohácsi csata? Kritikai észrevételek B. Szabó János rekonstrukciójára*, Kézirat, [2020] https://www.academia.edu/41512404/Lehetett-e_Udvar-Buziglica_t%C3%A9rs%C3%A9g%C3%A9ben_a_moh%C3%A1csi_csata (Letöltve: 2020. 01. 06.)

⁹⁶ PAP, KITANICS, GYENIZSE, SZALAI, POLGÁR 2019, i. m. 232, 245.

⁹⁷ Itt elsősorban B. Szabó János publikált eredményeire gondolok, illetve a hadtörténész fentebb már idézett recenziójára, melyben szembeszállt Pap Norbert kutatócsoportjának tarthatatlan hipotéziseivel. B. SZABÓ 2019, i. m. passim. Újabban B. SZABÓ, János, *Sem nem Majs, sem nem Sátorhely. Megjegyzések Pap Norbert és szerzőtársai Sátorhely vagy Majs? című tanulmányához = Történelmi Szemle*, 62(2020), 169–177.

megtalált tömegsírok leletei nem köthetők a földvári csata centrumában vívott harchoz, hanem azok a magyar táborok kifosztására utalnak. Ugyanis a tömegsírokban talált csontok egyikén sem fedezhetők fel a Földvár közelében csatasorba állt janicsár hadosztály puskagolyóinak, vagy a falu közvetlen környezetében működő török tüzérségi lövedékeinek jellegzetes roncsolása; azokon sokkal inkább a „hagyományosnak” mondható kézitusa hideg fegyvereinek (csákány, buzogány, szablya) nyomai látszanak. A magyar táborokat – mint már fent említettem – Báli és Hűszrev bég lovascsapatai prédálták, és ez a lovassági alakulat nem rendelkezett lőfegyverrel. A magyar táborokat sáncként övező árok később megfelelő eszközökkel szolgált az oszmánoknak arra, hogy a csata hősi halottait az árkokba névtelenül eltemessék. Ez nem zárja ki azt a lehetőséget sem, hogy létezett egy másik Földvár nevű település is, mégpedig Sátorhely közelében, vagy amely azonos volt a mai Sátorhellyel. Hiszen a Földvár név használata elég népszerű volt a középkorban. Brodarics „Földvárja” azonban – a kancellár „Leghitelesebb története” alapján – nem a mai Sátorhely közelében, hanem attól jóval délebbre volt, így a mohácsi csata döntő eseménye is Sátorhelytől délebbre zajlott le 1526. augusztus 29-én. Pap Norbert kutatócsoportjának legfrissebb publikációja – amely egyben válasz B. Szabó János idézett dolgozatának kritikai észrevételeire – a mohácsi csata centrumtársé-
gét újfént Sátorhelyhez kötötte, mert a földrajzos kutatók szerint ez a hely 7,5 kilométerre fekszik Mohácstól.⁹⁸ Pap Norbert alapvető tévedését az okozta, hogy ő a *csatatér*, és nem pedig a Brodarics kancellár által megnevezett magyar arcvonal (*csatasor*) távolságát mérte Mohácstól, ekként: „Brodarics István szerint a *csatatér* (amelynek Földvár falu a középpontjában feküdt) egy mérföldre feküdt a középkori Mohácstól, és fél mérföldre a Dunától”.⁹⁹ A csata centruma semmiképpen sem lehetett Sátorhely közvetlen környezetében, mert Brodarics szerint a Mohács alatt 8,35 kilométerre felálló magyar *csatasornak*¹⁰⁰ déli irányban folytatott, erőltetett menetben kellett elérnie a török tüzérség és a janicsár hadosztály elé. E két oszmán fegyvernem a magyar hadvezetés számára a terepi adottságok miatt nemcsak a csata kezdetén, a Tomori érsek által vezényelt támadás, hanem a második hadrend előrenyomulása során is még „láthatatlan” volt.

Összegzőként egyfelől megállapítható, hogy Brodarics István püspök kancellár „Leghitelesebb történetének” 2018-as közlése változtatott az ütközet korábbi értelmezésén, és a történettudomány számára nem elhanyagolható az 1526. évi mohácsi csata legértékesebb forrásának korszerű és pontosított fordítása. Az ütközet 500. évfordulójának kapujában fontos és nélkülözhetetlen tisztázni a korszak történelmi fogalmait, titulussait, szóhasználatát, mert alapvető, hogy a tudományos kutatók a táborok alatt a továbbiakban már ne csatasort, a csatasor alatt pedig ne csatateret értsenek. Brodarics István csaknem fél évezrede írott művében a kancellár pontosan ezért, az utókor hiteles tájékoztatása miatt törekedett a csata „Leghitelesebb történetének” megfogalmazására. Másfelől fontos megjegyezni, hogy amennyiben egy fordításra értelmezésként és narratívaként tekintünk, akkor abból megengedett akármennyi, és nem szükséges megállni az eddig megjelent háromnál. Talán a negyedik fordítás nem is önnön jelentéktelensége miatt váltotta ki a heves felzúdulást, és remélem, hogy egy ötödik, hatodik minden eddiginél pontosabb lesz, mert így halad előre a tudomány.

BOTLIK RICHÁRD

⁹⁸ PAP, GYENIZSE, SZALAI, KITANICS [2020], kézirat, i. m. oldal nélkül. PAP, GYENIZSE, SZALAI, KITANICS 2020, i. m. 134.

⁹⁹ PAP, GYENIZSE, SZALAI, KITANICS [2020], kézirat, i. m. oldal nélkül. A *Történelmi Szemle* 2020. évi I. számában megjelentetett tanulmányban – amely nagyrészt a kéziratra támaszkodott – a szerzők már kihagyták a kéziratból idézett mondatot.

¹⁰⁰ BRODARICS 2018, i. m. 61.